

AMABOST EGUN URGAIN'EN (1955) ETA ELEBERRIGINTZA POLIZIAKOAREN HASTAPENAK

Javi Cillero Goiriastuena

Gerraondoko urteak euskal literaturan: katakunbetako belaunaldia

Espainiako Gerra Zibilak (1936-1939) euskal literatur sistema hasi berriaren oinarriak suntsitu zituen, euskal kultur industria sortzeko aukera guztiak ezabatuz. Kontuan hartuta 150.000 lagunetik gora erbesteratu zirela Euskal Herriatik gerra garaian eta gerraondoan, erraz ikustekoa da nolako hutsunea utzi zuten herrian (Intxausti 152). Izan ere, erbesteratuek eurekin eraman zuten esperientzia hainbat esparrutan, hala nola argitalgintzan, egunkarietan eta aldizkarietan. Hutsune hori ez zen guztiz bete 1950eko hamarraldiaren hondarrera arte.

Gerraondoko lehen urteetan Espainiako gertakizun soziopolitikoak oztopo handiak ziren euskal literatur sistema bat sortzeko. Francoren diktaduran debekatuta zegoen hizkuntza eta kultura «erregionalak» sustatzea (Intxausti 151). Zenbait urtez, euskal argitalpenak debekatuta egon ziren, edozein motatakoak izanda ere (Clark 137). Kultur politika zentsuran oinarrituta zegoen eta liburuiei, argitalpen egitasmoiei eta enpresa proiektuei ezartzen zitzaizkien (Torrealdai 124). Horregatik, euskaraz onartzen ziren lan bakarrak euskalkiez idatzitako lanak ziren, Euskal Herri pintoresko baten irudia indartzeari begira: euskaldun langilearen irudia, hain zuzen ere. Espainiako zentsura gogor aritu zen literatura, hiztegiak eta itzulpenak atzera botatzeko, euskal kultura moderno eta eguneratua agertuko zuten argitalpen guztiak, hain zuzen ere.

1947 eta 1951. urteetan bi greba izan ziren Hegoaldean, Francoren aurkako erresistentzia mugimenduak antolatuta (Watson 494; Lorenzo 232-233). 1955ean Espainia Nazio Batuen Erakundearen onartu zuten, eta 1956an aldaketa ekonomikoak izan ziren eta zentsura apur bat arindu zuten (Sanz 32; Ferreras 1988: 14). Historialariek honako arrazoi hauek aipatzen dituzte aldaketa horiek ulertzeko: industrializazio masiboa, eta atzerriko kultura eta turismoaren eragina (Sanz 32). Bitartean, Bigarren Mundu Gerraren ondoren, Frantziaren baziren aldaketa nabarmenak gizariek eta kulturaren, eta existentzialismoa korrante filosofiko eta literario nagusi bihurtu zen (Berton 102).

Euskarazko aldizkariak eta argialetxeak Gerra Zibilarekin batera desagertu ziren, eta ez ziren berrosatu 1950eko hamarraldira arte. Hegoaldean, *Egan* aldizkaria 1948an hasi zen, *Real Sociedad Bascongada de Amigos del País*-en eskutik (Juaristi *Literatura* 107). Argitalpen gehienak Iparraldean edo Hegoamerikan egiten ziren, exiliatuena bidez. Honela, *Aintzina* aldizkaria 1942an etorri zen berriro eta *Hordago* argialetxea 1944an sortu zen (Intxausti 155). 1949an, Venezuelan erbesteratutako euskaldun batzuek *Euzko Gogoa* aldizkaria sortu zuten (Intxausti 154).

Era berean, ez zegoen euskal irakurleak sortzeko lantegirik: lehenengo ikastolak urrats txikiak egiten ari ziren Hegoaldean, eta Iparraldean ez zegoen halakorik (Fernandez 67). Euskal Herriko Unibertsitatea ez zen sortu 1980 urtera arte, eta ez zegoen euskara ikasteko biderik ez eta euskal kultur produktzioak sustatzeko modurik ere (Fusi «La cultura» 45).

Bitartean, idazleen belaunaldi berri bat azaldu zen plazara, oso ingurugirio etsaian. Gerraondoan azaldu zen idazle taldeari «Katakunbetako belaunaldia» zeritzon, lurrazpian ezkatututa egon behar zutelako (Kortazar *Literatura vasca* 103). Juan San Martinek azaltzen zuenez, esan genezake urte haietan idatzitako euskal literatura erresistentziako mugimendu baten parte zela, hain zuzen ere, Francok aldarrikatutako Espainiaren batasunaren kontrakoa (Lete 18). Katakunbetako belaunaldiko izen nagusiak, besteak beste, Salbatore Mitxelena eta Nemesio Etxaniz poetak ziren, Koldo Mitxelena hizkuntzalaria eta entsaio egilea, eta Jon Etxaide eta Jose Antonio Loidi eleberri egileak.

Katakunbetako belaunaldiko idazleak erdibidean zeuden. Alde batean, gerraurreko izen handien itzalpean zeuden eta beste aldean 1950eko amaieran sortu ziren idazle gazteagoak zituzten. Artean ere ez zegoen euskara batua literatur hizkuntza normalizatu bat erabiltzeko, eta euskal literatura bera ere ez zegoen, salbuespenak salbu, modernitatearen bideetan sartua. Gainera, argitaratzeko azpiegiturak ere berrosatzeko bidean ziren, eta beti ere kontuan hartu behar ziren zentsuraren arazoak eta debekuak (1).

Katakunbetako belaunaldiko idazleen eleberriek ez zuten islatzen garaiko euskal gizartea (Toledo 695). Jon Etxaidek, adibidez nobela historikoak idatzi zituen eta Jose Antonio Loidik detektibe nobela bat. Halere, Etxaide eta Loidiren eleberriak aurrerapauso bat izan ziren Txomin Agirreren ohitura nobelen ostean etorri ziren lanen ondoren. Jon Etxaidek irudi «ausartak» tartekatu zituen bere lanetan, eta haren pertsonaiak ez ziren hain idilikoak.

(1) Gerraondoko urteetan Espainiako nobelek zeukaten kalitate eskasa azaltzekotan, Ferrerassek bi arazo azpimarratzen ditu 1940ko hamarraldian idazten hasi ziren nobelagileen artean: ez informaziorik ez askatasunik ez izatea (12-13). Gerra Zibilak nazioarteko autoreen lanak jasotzea galarazi zuen, eta etorkizuneko egileen heziketa oztopatu zuen joera narratibo garaikideei zegokienez. Etenaldi horrek atzerapausoa ekarri zuen bai literatur teknikan bai ezagupen narratiboetan, eta, honenbestez, nobelagile berriek errealmora jo zuten lehenengo urratsak finkatzeko (Ferreras 14). Euskal narratibean badago horren adibide bat: Joxe Inazio Irazusta. Irazustak narrazio errealistak sortzeko ahalegina egin zuen *Joanixio* (1946) eta *Bizia garratza da* (1950) nobeletan.

Nolanahi ere, Etxaideren pertsonaiak katoliko zintzoak ziren eta euskaldunen irudi idealizatu bat osatzen zuten, Toledok dioenez (695). Horregatik, mundu ikuskera ideal bat islatzen zuten, euskal kulturaren nagusi zen ideologiaren irudi bikaina. Ikuskera horren arabera, ingurugiro idiliko batean hazia zen euskal kultura, euskarari eusten zion ingurune berezi batean. Ingurune hori euskal eleberrietan islatuta gelditu zen hogeigarren mendearen hasieratik: euskal baserriarren eta arrantzaleen komunitate txikiak. Orohar, Euskal Herrian ez zegoen euskara literatur hizkuntzat hartuko zuen burgesia hiritarrik, eta euskal idazleek aurre egin behar izan zioten arazo horri hizkuntza moderno bat sortzean (Aldekoa *Mendebaldea* 12).

Bestalde, Jose Antonio Loidik genero berri bat aukeratu zuen, detektibe eleberria, eta euskal literaturaren lehenengo ikertzailea edo detektibe pribatu sortu zuen. Loidiren kasua oso berezia da euskal literaturaren historian alde askotatik begiratu. Oinarri zientifiko eta literario sendoak zituen Loidik, eta Euskal Herrian sortu zen giro berri baten adierazle: fenomenoak aztertzeo eta ikertzeo espiritu ireki bat. (2) Loidik teknika modernoak erabiltzen zituzten euskal pertsonaiak sortu zituen, detektibe ikerketa baten barruan. Nahiz eta herri txiki bateko ingurunea aukeratu eleberrirako, ez zen bereziki arduratu halako ingurunea era idilikoan eta bertutez beterik deskribatzeko.

Loidiren jokaerak zenbait aldaketa iragartzen ditu euskal idazleen pentsamoldean. Argi dago garai hartako polizia eta zuzenbide sistemak ez zutela giro egokirik eskainiko eleberri poliziakoak Euskal Herrian txertatzeko, baina egileak bigarren mailakotzat jo zituen arazo «tekniko» horiek detektibe nobela bat idaztean. Beste arazo bat ere bazuen Loidik, hau da, euskarazko eredu narratiboak aurkitzea. Oro har, eredurik fidagarriena Txomin Agirrerren nobelak ziren, eta, beraz, gehien imitatu zena (Kortazar *Literatura* 116-118). Harelere, hein txiki batean bazen ere, (Espainian bizi ziren) euskal idazleek nazioarteko idazleen lanak eskuratzeko modua zuten (Sanz 36).

Gerraondoko euskal narratiba eta nobela poliziakoa

Gerraondoko urteetan, euskal elaberrigile batzuek gerrari buruzko istorioak idazten jarraitu zuten, adibidez, Eizagirrerren *Ekaitzapean*, edota inmigratioari buruzko gaiak jorratzen, (Irazustaren *Bizia garratza da*). Hala ere, gai berriak agertzen hasi ziren: nobela historikoa, (Jon Etxaideren *Gorrotoa lege*) eta nobela polizikoa (Jose Antonio Loidiren kasua).

Nolanahi ere, artean ere baziren hutsune handiak urte horietako literatura idatzian, zenbat kritikok adierazi dutenez (Aldekoa *Mendebaldea* 11). Adibi-

(2) Euskaltzaindiko kideekin lehenengo aldiz bildu zenean, Loidi konturatu zen konputagailua erabiltzen zuen lehenengo idazlea zela orain dela 20 urte baino gehiago (Loidirekin hizketan).

dez, errealismoa izeneko literatur generorik ez zegoen, eta horrek kalte egin zion euskal narratibaren modernizazio prozesuari. Izan ere, ohitura nobelak behera egin zuenez geroztik, euskal narratibak ezin zuen aurrera egiteko oinarri sendorik hartu (Lasagabaster *Contemporary* 19).

Langileak hiri inguruetan biltzen ari ziren eta euskal gizartea modernizatzen ari zen 1950eko hamarraldian. Era berean, idazleek bestelako ikuspuntuak zituzten literatura garaikideari buruz (Sanz 31-32). Hiriko garapena gai berri bat zen euskal idazleentzat, eta gazteak batez ere kezka berriak plazaratzen hasi ziren beren nobeletan (Sarasola *Historia* 105).

Idazleen belaunaldi berria detektibe nobelarekin harreman estuagoak izateko prest zegoen (3). Iparraldeko idazleek XIX mendeko idazle poliziako klasikoak, hala nola Gaboriau eta Leblanc, irakurtzeko aukera izateaz gain, XX mendeko izen berriak ezagutzeko parada izan zuten, adibidez, Simenon. Hegoaldeko idazleek, berriz, hainbat nobela poliziako irakurtzeko aukera izan zuten. Gerra Zibila baino lehenago, Wallace, Oppenheim, Mason eta Christieren lanak itzuliak izan ziren (Colmeiro 128). 1940. urteaz geroztik, nobela poliziakoaren Urrezko Aroko lanak heldu ziren Espainiara, besteak beste, Agatha Christie, Dorothy Sayers, S. S. Van Dine, and Ellery Queen-enak (Vázquez de Parga 73) (4).

Urrezko Aroko nobela poliziakoak irakurtzean euskal irakurleek egunero errealitatetik ihes egiteko aukera zuten. Detektibe liburuaren konbentzio zorrotzei esker, genero horretako liburuak mendebaldeko herri guztietan barrera zabaldu ziren, egoera soziopolitikoak gorabehera. Zenbat eta kritika sozial gutxiago agertu nobela poliziakoetan, hainbat eta erakargarriago gertatzen ziren atzerriko irakurleentzat. Izan ere, inor gutxik espero zuen nobela poliziako horien egileek kritika soziala egitea.

Urrezko Aroko nobela poliziakoak jolas hutsa baino ez ziren idazleen eskuetan, eta hortik sortutako lanak guztiz indarge ziren ikuspuntu politiko batetik. Beraz, nobela horiek erraz argitaratzekoak ziren Francoren diktaduran, erregimen errepresibo eta antidemokratiko batean. Bestalde, Dashiell Hammett eta Raymond Chandleren lanak zentsuratuta zeuden eta Hegoamerikako edi-

(3) Koldo Mitxelena da adibiderik onena belaunaldi honetaz ari garela. Mitxelenaren joera zientifikoak aire berriak ekarri zituen euskal hizkuntzalaritza eta literaturara; oso irekia zen nazioarteko ikerle eta mugimenduetara. 1956an, adibidez, *Historia de la literatura vasca* atera zuen bertsiio laburtu batean (1960an argitaratu zuen osorik). Liburu horretan lehenengoz saiatu zen norbait euskal literatura testuinguru historiko batean kokatzen, beste literatura batzuei lotuta. Mitxelena bera oso zalea zen nobela poliziakoetara, eta laudatu egin zuen Loidiren liburua.

(4) Nobela poliziakoaren «Urrezko Aroa» 1920-30 hamarraldietako tarteari deritso, orduan argitaratu baitziren joko garbiaren arauak betetzen zituzten nobelarik ezagunenak. Arau horien arabera, hiltzailearen identitatea asmatzean zetzan nobelaren funtzioa eta egileak ahalik eta biderik bihurrienak asmatu behar zituen irakurleak «engainatzeko», beti ere konbentzio batzuen arabera. Besteak beste, Agatha Christie, Dorothy L. Sayers, Anthony Berkeley, R. Austin Freeman, John Dickson Carr, S.S. Van Dine eta Ellery Queen ditugu estilo honetako egilerik ospetsuenak.

zioetan baino ez ziren ailegatzen Espainiara (5). Loidik nobela poliziakoaren eskola klasikoari heldu zion *Amabost Egun Urgain'en* 1955ean idaztean, eta modu horretan lehenengo nobela poliziakoa sortu zuen euskaraz.

Jose Antonio Loidi: lehenengo euskal nobela poliziakoaren egilea

Jose Antonio Loidik (Irun, 1916-1999) farmazia, optika eta akustika ikasketak egin zituen Madrilen. Hainbat urtetan euskaltzain urgazlea izan zen eta euskaltzain ohorezko izendatu zuten 1998an. Bestalde, zenbait artikulua eta liburu idatzi zituen toponimiaz, farmakologiaz eta botanikaz. Irungo Luis de Uranzu kultur elkartearen sortzailea izan zen. 1955an argitaratu zuen bere lehen nobela, *Amabost egun Urgain'en*. Ez zuen beste nobelarik idatzi, istorio laburrak argitaratu bazituen ere aldizkarietan.

Amabost egun Urgain'en gerraondoan argitaratutako lehen eleberrietariko bat izan zen Euskal Herrian. Gerraren ondorioz, euskal kulturak gerraurreko hainbat idazle galdu zituen, eta besteek exiliora jo zuten edota isilpean geratu ziren Francoren diktaduraren azpian. Ez da zertan gogorarazi nolako lanak izan zituzten euskaraz hitz egin, irakatsi edo idatzi nahi zutenek urte haietan.

Oztopo guztien aurrean, Loidik euskal kultur eragiletzat zeukan bere burua eta irrikan zegoen bere lehen nobela idazteko. Loidik ez zuen ikasi gazteleraz zazpi urteak bete arte, baina hogeita hamar urteak bete orduko konturatu zen ez zekiela euskaraz ondo idazten. Hori zela eta, hizkuntza lantzeari ekin zion, euskal gramatikak eta bestelako liburuak irakurriz etxean. Gero, Simenonen eleberrri bat itzultzen saiatu zen, baina oso nekeza egin zitzaion hitz egokiak aurkitzea. Adibidez, Loidik berak behin aitortu zidan ez zekiela nola euskaratu, besteak beste, «botines de nácar». Beraz, zerbait originala idaztea bururatu zitzaion. 1950ko hamarraldian nobela poliziakoa puripurian zebilen Espainia aldean. Oso genero herrikoia zen eta oso ezagunak ziren Agatha Christie, Simenon eta beste idazle batzuk. Besterik gabe, gogoan zeukan ideia bat erabili eta misteriozko istorio bat idatzi zuen, nahikoa azkar idatzi ere (Camino «J.A. Loidi» 28).

Loidik adierazi zuenez, eleberria idatzi zuenean, Euskaltzaindia berriz ere bilerak egiten hasi zen. Areago, Euskaltzaindiak literatur lehiaketa bat antolatu zuen, eta Loidik bere lana aurkeztu zuen. Etxaidek irabazi zuen lehenengo saria, *Joanak Joan* eleberriarekin, eta Loidik aipamen berezi bat jaso zuen. Gero, bere kabuz argitaratu zuen *Amabost egun Urgain'en* 1955. urtean. Garai

(5) 1940-50ko hamarraldietan, nobela poliziako klasikoaren alderdi «intelektualak» azpimarratu zituzten Jorge Luis Borges eta Adolfo Bioy Casaresek. Argentinako idazle horiek *El Séptimo Círculo* izeneko bilduma poliziakoa zuzentzen zuten (Colmeiro 167). Era berean, urte horietan Espainiako kritikariek nagusitasun osoa ematen zioten nobela poliziako klasikoari, hau da, «whodunit» estiloari (Colmeiro 133-134).

latzak ziren, eta urte hartan euskal bi eleberri haiek baino ez ziren argitaratu. Zarauzko etxe batek baimena jaso zuen Loidiren liburuaren mila ale argitaratzeko, baina idazle hasi berria zenez, berak ordaindu zuen argitalpena. Gainera, etxera eraman zituen mila aleak eta bere kabuz banatzen hasi zen. Laster asko saldu zituen denak, Loidik berak aitortu zuenez.

Nobela idazteko Loidik eskema bat egin, pertsonaiak garatu eta tartepak bete zituen (Loidirekin hizketan). Honelakoa da istorioa: Txomin, Urgain izeneko herriko lurperatzailea, Egurmendi jaunaren emazte zenaren hilobia ikusi eta, konturatu da tiro bat duela kopetan. Eta hala ere denak zeuden emakume hura tifusak jota hil zelakoan duela urte batzuk. Hori dela eta, herriko nagusi batzuek Martin Garaidi detektibea kontratatzen dute zer gertatu den iker dezan, eskandalua saihestekotan. Ikerketa egitean, Garaidik ekintza susmagarri batzuk aztertzan ditu eta pertsonaien arteko harremanak eta gorabeherak. Azkenean, korapiloa desegin eta honako azalpen hau ematen du Garaidik: Pagodi izeneko gizon bat kartzelan izan zen Bigarren Mundu Gerran eta Urgainera itzuli zen emaztearekin biltzeko. Dirudenez, Pagodiren emaztea ezkondata zegoen Egurmendirekin, Pagodiren adiskide batekin, hain zuzen ere. Egia esan, Pagodi bera ezkondu zen andrearekin Belgikan, baina alemaniarrek atxilotu zuten herritik ihes egiten ari zela. Pagodi eta Egurmendik zerbait asmatu behar zuten eskandalua saihesteko. Adin bereko beste emakume bat hil zuten mugaldeko herrixka batean kontrabando gorabehera batean. Zerbitzari batek halako berria eman zion Egurmendiri eta honek plan bat antolatu zuen. Hildakoaren gorpua erabili zuen bere emaztearen (Pagodiren emaztea) gorpua balitz bezala. Herriko medikuaren laguntzaz berria zabaldu zuen emaztea tifusak jota hil zitzaiola, eta kontrabandistaren gorpua erabili zuen bere emaztearen gorpuaren ordeaz. Horrela, Pagodik atzerrira ihes egin ahal izango zuen bere benetako emaztearekin. Zerbitzariak ere herria utzi zuen eta Egurmendik bizimodu berri bat hasi zuen neskalagun berri batekin.

Loidik urtebete edo eman zuen nobela idazten, poliki-poliki, farmazian. Eleberrian joko garbiaren arauak betetzen ditu, Urrezko Aroko nobela poliziakoen egileek ezarritako arauak hain zuzen ere (6). Nobelaren hasieran pertsonaien zerrenda dator, «whodunit» (nork egin du?) izeneko estiloan sarritan erabilitako ezaugarria. Atalak zenbait orritan biltzen dira, hasieran misterioa azalduz eta gero kontuak argituz. Azken eszenan susmagarri guztiak biltzen dira eta detektibeak jendeari azaltzen dio nola gertatu diren kontuak eta nor den erruduna (7). Halako nobeletan indarkeria gutxi dago, eta gertatzen dena elipsiaren bidez deskribatzen da. Pertsonaiak burgesiaren mundutik datoz

(6) Loidik detektibeak daukan informazio gehiena eskaintzen dio irakurleari, nahiz eta xehetasunen bat edo beste ostentzen dion misterioa berehala ez argitzeko: karbono 14ri buruzko informazioa, adibidez (184).

(7) Aita Ronald Knoxek 1929an nobela poliziakoak idazteko arauak ezarri zituen. Arau hauek «hamar manamenduak» edo «dekalogo» izendatu zituzten. Knoxen arabera, nobela poliziako baten mamia misterio bat argitzean datza; misterioaren osagaiak argi aurkeztu behar zaizkio

eta maila ertainekoak dira gehienetan, hau da, mota horretako eleberriak irakurtzen zituzten irakurleen girokoak (8).

Martin Garaidi: nola sortu zen lehenengo euskal detektibe pribatua

Loidik oztopo batzuk gainditu behar izan zituen eleberria idaztean. Lehenik eta behin, ikertzaile pribatu bat sortzea misterioa argitzeko. Gehienetan, polizia oso pertsonaia neutrala izan ohi da «whodunit» estiloko nobeletan, baina Euskal Herrian ez zegoen jatorrizko polizia 1950eko hamarraldian. Espainiako polizia euskal herritarren etsaiak ziren, eta jendeak ez zituen jotzen jabetasun pribatuaren eta ordenaren defendatzailetzat, Britainia Handiko nobeletan bezala. Aitzitik, gobernuko aparatua bat zen euskal herritarren bizitza eta afiliazio politikoa kontrolatzen zituena (Clark 170). Beraz, Loidik detektibe pribatu bat asmatu behar izan zuen, ikertzaile independente bat, poliziarekin batere harremanik ez zeukana.

Besterik gabe, Loidik euskal detektibe bat sortzeko asmoa zeukan, Hercules Poirot edota Sherlock Holmesen antzekoa. Detektibe horiek Britainia Handiko tradizioetik datoz biak. Urte haietan, EEBBtako detektibe «gogorak», hala nola, Sam Spade edo Philip Marlowe, ez ziren oso ezagunak Espainian (Colmeiro 135). Beraz, Loidik bi ezaugarri berezi zituen pertsonaia bat sortu zuen: detektibearen irudia betetzeko modukoa eta Euskal Herriko literatura tradizioari ondo egokitua.

irakurleari ikerketaren lehenengo urratsetan bertan, eta jakinmina piztu behar du irakurlearengan. Jakinmina asebate egin behar da istorioaren amaieran. Hona hemen bere arauak:

1. Hiltzailea istorioaren hasieran bertan aipatu behar da, baina hiltzailearen pentsamenduak ez zaizkio inolaz ere jakinarazi behar irakurleari.
2. Alde batera utzi behar dira gizagaindiko fenomenoak azalpenak emateko.
3. Ezin da erabili gela edo pasarte sekretu bat baino gehiago.
4. Ezin da erabili pozoien ezezagunik, ez eta amaieran azalpen zientifiko luze bat behar duen tresnarik.
5. Ezin da erabili txinatarrak istorioan.
6. Detektibeak ez du txiripaz aurkitu behar soluzioa, eta ez du izan beharko intuizio ustekabekorik dena azaltzeko.
7. Detektibea bera ezin da hiltzailea izan.
8. Detektibeak ezin ditu bere golkorako gorde aurkitzen dituen aztarnak.
9. Detektibearen lagun ergelak, hau da, Watson doktoarena egiten duenak, pentsatzen duen guztia aitortu behar dio irakurleari; pertsonaia horrek irakurle arruntak baino adimen gutxiago izan behar du, baina apur bat gutxiago besterik ez.
10. Ez da anaia bikirik erabili behar, ezta bestelako bikirik ere, baldin eta horretarako alde aurretik prestatuta ez bagaude (Father Knox's Decalogue).

(8) Pirmin eta Muñube pertsonaia muturjoka dabilza nobelan, baina irakurlea ez da eszena horren lekuko. Gehienbat, indarkeria atzealdean susmatzen da posibilitate gisa, baina ez da esplizitatzen. Alde horretatik, egileak suspentsearen bidetik jotzen du askotan, joko intelektualetik aldentuta. Bestalde, aipatu behar da nobelaren ekintza gehienak saloietan eta etxeko geletan gertatzen direla. Horra hor, adibidez, Egurmendiren liburutegia, Agatha Christieren eleberrietako liburutegiei egindako omenaldia, itxuraz.

Euskal literaturan baziren apaiz sermoizaleak, baserritar zuhurrak eta hiritar susmagarriak, baina ez zegoen ikertzaile pribaturik, are gutxiago garai-ko teknika zientifikoak erabiliko zituena. Hala ere, Martin Garaiddi –Loidik sortutako ikertzailea– nahikoa sinesgarria da detektibe pribatu gisa. Neurri batean, Garaiddi euskal klase sozial baten ordezkari naturala da: maila erdiko merkataria, abokatuak, sendagileak eta dendariak. Halako ogibidea daukate nek neskameak eta zerbitzariak erabiltzen dituzte, maila ekonomikoaren adierazgarri. Bestalde, honela deskribatzen du egileak Garaiddiren itxarongela:

gela hura, legegizon, sendagile, edo beste era horietako gizonen etxeetan, jendea itxaroten egoteko izaten diren gelak bezalakoxea zen. Alde guztietan eserlekuak eta erdi-erdian aldizkari eta liburutzoz betetako mahai txiki bat. Ez oso arranditsu, baina dotore eta txukun bai. (8. arg. 177).

Haren ingurune sozialari esker, Garaiddi goi mailako jendearekin ibiltzen da harremanetan, hala nola, Egurmendi lurjabearekin, eta era berean aise ibiltzen da behe mailako jendearekin, hala nola, Txomin izeneko hilerriko lurperatzailearekin.

Garaiddi ez da enigma nobeletako superdetektibe horietako bat: Poirot, Ellery Queen edota Philo Vance. Egia esan, lapurretan eta delitu txikietan aritu ohi da arduranean. Lapur asko harrapatu omen ditu eta zenbait misterio argitu (Amabost, 39). Beste pertsonaieek detektibe modernotzat daukate eta iruditzen zaie misterioa argituko duela arrazoizko metodoak erabiliz. Maritxuren begietara, Garaiddi bere kabuz lan egiten du lapurrak eta bestelako kriminalak harrapatzeko (22), nahikoa modu arina eta zehazgabea detektibe pribatu baten lana deskribatzeko.

Nolanahi ere, Loidik ez digu argibide askorik eskaintzen Garaiddi buruz, eta irakurleak narrazioetik atera behar ditu. Adibidez, Garaiddi ez konduta dago eta meztatara joaten da igandean, garai hartako euskaldun askoren antzera (93). Oro har, Garaiddi gizon adimentsua da, heziketa onekoa, baina aldi berean badaki aurre egiten herrixka bateko gorabeherei. Horrela, Loidik bidea ematen dio irakurleari Garaiddiren pertsonaia bere gogara interpretatzeko eta moldatzeko, errealismoaren bidetik ihes eginda.

Amabost egun Urgain'en eleberriaren baliabide estilistikoak

Loidiren baliabide narratibo nagusiak atzerapena eta fragmentazioa dira, eta era guztietako informazio atalak erabiltzen ditu puzzle bat osatzearren. Honela, detektibe Donostiatik Urgainera eta Urgainetik Donostiara doa, etxe batetik bestera dabil eta pertsonaia batengandik beste batengana. Teknika horren bidez, Loidik istorio zuzen bat hartu eta argumentua korapilatzen du, azken momentuan desegiteko. Elkarrizketa bizi eta arinak eta pertsonaien deskripzio zuzenak erabiltzen ditu Loidik atzerapeneko mekanismo batzuk tartekatzeko, irakurleak irakurketa konstruktibo bat egin dezan.

Nobelan erabilitako atzerapen mekanismo nagusia Joxe Jokin ostatu jabearen etenaldiak dira. Pertsonaia horrek Garaidiren pentsamenduak eta datu garrantzitsuak ezagutzea eragozten du behin eta berriro. Era berean, herrixkaren kontzientzia eta izaera azaltzen digu. Joxe Jokinek hiri handia eta herri txikia konparatzen ditu, euskal literaturako gai ezagun bat. Bestalde, Ameriketako esperientziak eta inmigrazio kontuak kontatzen dizkigu (57-58), euskal literaturaren beste gai nagusi bat. Loidik tarte handia eskaintzen dio Joxe Jokini, gizon zahar eta berritsuaren topikoa lantzearen: oroz gain, Joxe Jokinek atsegin du berbetan ibiltzea.

Kasu poliziakoaren alderdi teknikoak hutsunez beteta daude ikerketa kriminalaren hasi-masiak ezagutzen dituen edonorentzat. Giro errealistagoago batean, probako elementuak ez lirateke horrela erabiliko eta zuzenbidea oztopatzeak ondorioak ekarriko lituzke. Hala ere, «whodunit»-en mundu alegiazkoan, argumentua nahikoa sinesgarria da, nahiz eta krimenik gabeko delitu batean oinarrituta egon. Hein batean, Sherlock Holmesen istorio poliziakoan antza hartzen du Loidiren eleberriak: detektibe pribatu bat ikerketak egiten ari da eta metodo zientifikoak erabiltzen ditu bere teoriak egiaztatzeko. Sarri askotan Holmesen abenturetan poliziak ez du esku hartzen ikerketan, eta krimena talde itxi baten kontu pribatua da.

Pertsonaiei dagokienez, Loidik Txomin Agirrerren teknika erabiltzen du, hau da, pertsonaiak lehen inpresio batzuen bidez deskribatzea. Deskripzioa parrafo labur batean egiten da, konparazio eta irudi deigarriak erabiliz pertsonaien jitea azaltzeko. Esate baterako, Txomin zarpailez jantzitako gizagaixo bat dugu eta zaku bat ipintzen du buruan euritatik babesteko. Honenbestez, Txomin inozo samarra da, batez ere janariaz kezkatzen da (euskal umorearen ezaugarri bat) eta emazte adimentsuago baten mendean dago. Larrola gizon harroxko bat da, eta Loidik umorez deskribatzen du:

ate ondoan dagoela, hanka baten gainean paratutako oilarra dirudi (20).

Halako teknika erabiltzen du Loidik Garaidi deskribatzeko, baina askoz ere modu atseginagoan:

...gizon gazte bat zen. Hor hogeitamabost urte edo zituena. Ondo jantzia, sendoa, aurpegi zabala, alai. Beti irriparrez; alde guztietan alaitasun jario zebilena... Bere lanetan, berriz, gauzarik nahaspilatuenak ere argitzen zekiena. Azkarra benetan! (25)

Azpinarratzekoa da bestalde nola erabiltzen duen hika Loidik eleberrian. Elkarrizketak askoz ere sinesgarriagoak dira hika erabiltzen duenetik, bai eta exklamazioak eta forma enfatikoak ere, liburuan agertzen diren herriko esamoldeak ahaztu gabe. Teknika horrek ondo funtzionatzen du behe mailako pertsonaien artean eta kokagune herrikoietan, bai eta Txomin barne bakarrizketan hasten denean. Hala ere, lekuz kanpo dirudi azalpeneko narrazioaren pasarteetan, Sarasolak gogorarazi zuenez.

Nolanahi ere, pertsonaien ahotsak zuzenean aurkezten zaizkio irakurleari, eta erraz asko sumatzen dugu egileak bere pertsonaiei hitz egiten uzten diela, narratzaile orojakilearen nagusitasuna auzitan jarriz. Etxanizek dioenez, ez dago deskripzio handirik nobelan, eta elkarrizketek betetzen dute liburuaren parterik handiena (244). Egileak ahaleginak egiten ditu irakurleari zenbait ikuspuntu eskaintzeko, nahiz eta batzuetan nabaritzen den Loidiren ahotsa ere hor dagoela. Horrela, Txominen espantu eta minak, Garaidiren adimen zorrotza eta Muñuberan baldarkeria ikusteaz batera, askotan nabaritzen dugu Loidiren ironia fina edota komentario arinak pertsonaiak deskribatzean.

Loidiren apostua: nobela poliziako klasikoaren ildotik

Esan bezala, Britainia Handiko nobela poliziakoen ereduari lotzen zaio Loidiren nobela, Ameriketako *hard-boiled* kontakizunei lotu barik. Nobela poliziako klasikoetan, «ordena soziala ez da bortxaz iraultzen, eta ez dago errudun sentimendu unibertsalik, baizik eta mundu lasai eta ia mugiez in bat, non gauza guztiak jendearen onerako gertatzen baitira» (Grella 41). Loidiren eleberriak nobela poliziako klasiko baten osagaiak biltzen ditu: arazoak konpontzen dira istorioaren amaieran, kokagunea nahikoa funtzionala da eta pertsonaiek funtzio jakin batzuk betetzen dituzte.

Nobela poliziako klasiko askotan bezala, Garaidik gizakien arteko harreman nahasiak txukuntzen ditu eta ordena sozialaren oreka eta ongizatea bermatzen du amaieran (Grella 53). Nobelaren azken eszenan sumagarri guztiak biltzen dira eta Garaidik korapiloaren azalpena eskaintzen digu, nobela poliziako klasikoetan ohikoa den amaiera zorionsua eskainiz. Hanna Charneyk dioenez, nobela poliziako klasikoetan «krimena erauzi egin behar da» eta «gizarteak funtzionatzeko gauza izan behar du» (108-109). Areago, amaieran maitasunezko arazo bat ere konpontzen da: Begoña eta bere senargaia berriz elkartzen dira eta ezkontzeko prest daude –Agatha Christieren hainbat nobelatan bezala.

Nobelaren kokaguneak Grellak aipatutako bi helburu betetzen ditu: komikoa eta funtzionala (47). Gertakizunak herrixka batean kokatzean, Loidik Euskal Herriko herri txiki-txiki mikrokosmos txiki bat aurkezten digu gerra-ondoko urteetan. Behe mailako klaseak lurperatzailea, neskameak eta zerbitzariak dira, batez ere, pertsonaia komikoak. Bestalde, Egurmendi lur jabeen ordezkaria da. Erdialdean, hala holako pertsonaia multzo bat dugu, klase ertainekoak, hala nola, Larrola doktorea eta Garaidi bera ere.

Pertsonaia multzo horrek bere gisako funtzio tipikoak betetzen ditu narrazioan. Garaidi ez da polizia profesional bat, baina hurbil dago «gizarteak onartutako detektibe amateurrengandik», zeinak ondo ulertzen baitu ikerketa egiten ari deneko ingurugiro sozialaren kodea (Grella 41). Gainera, Garaidik ez du inolako iritzi eztabaidagarririk ingurugiro sozialaren kontra jazartzeko.

Azken batean, ikertzen ari den giza unibertsoaren partaidea da. Zilegi da Garaidi multzo berezi batean kokatzea: Grellak «aztia» deritzo halako pertsonariari, zeren oso detektibe iaioa baita ezagupen zientifikoak eta arrazoizko prozedurak erabiltzeko (46).

Hauxe da Loidiren eleberriaren beste ezaugarri garrantzitsu bat, alegia, gizartearen desoreka bere onera ekartzea benetako gaizkile bat edo hiltzaile bat aurkeztu gabe. Grellak dioenez, nobela poliziako klasikoan gizarteak gaizki iritzitako pertsonaiak –hau da, gizarteari komeni zaion funtzioa bete ez dutenak– komunitatetik kanpora egozten dira (49). Gehienetan, halako pertsonaiei biktimaren edota hiltzailearen rola ematen zaie. Nolanahi ere, Loidiren nobelan ez dago benetako hilketarik eta, beraz, ez dugu ohiko hiltzailerik (9). Honela, beste nonbait aurkitu behar da kritikaren objektua eta gizartearen ostrazismoa pairatzen duen pertsonaia.

Izan ere, bestelakoa da Loidik kritikatzeko duena: herriko esamesak eta nonzeberrien ibilerak, gizartearen zentsura eta aurrejuzkuak. Hori dela eta, bi senar-emaztek heriotza bat faltsutu behar dute elkarrekin bizi ahal izateko. Azken batean, dena da fikzio bat eleberrian, eta pertsonaia nagusiek errealitate fabrikatu bat antzeztzen dute herritar «normalen» aurrean, komunitatearen gaizki esanak saihesteko.

Berriz ere, Grellak eskaintzen digu nobela poliziako klasikoaren gai topiko bat: «benetako amodioaren bidea oztopatzea», zeinean komunitate moralak eragin txarra daukan pertsonaien bizitza pribatueta (49). Beraz, misterioa argitzen denean, auziarekin zerikusia duten pertsonaiak elkarrekin adostuta daude sekretua herriko kontakatiluetaatik gordetzeko. Horra hor eleberriaren «galtzaile» bakarra: komunitatearen esamesak eta zurrumurruak.

Loidi Urrezko Aroko idazleen ereduari jarraitzen zaionez, eleberrian deskribatutako gizartearen ordena nahikoa murrizta da eta urruti samar dago 1950eko hamarraldian Hegoaldean ageri zen errealitatearen ezaugarri askotatik. Ez dira inondik inora ikusten langileen grebak, egoera soziopolitiko larria, euskal kulturaren marginalitatea eta zentsura orojalea (10). Loidik, «whodunit» idazten zuten Britainia Handiko idazleen antzera, ez du garaiko egoera soziopolitikoaren aipamenik egiten eleberrian (11). Grellak azaltzen duenez, nobe-

(9) Biktimari dagokionez, Loidik kontrabandista familia erabiltzen du, hau da, gizarteak marginatutako talde bat, baina oso kritika arina egiten dio eta ez du inolaz ere auzitan jartzen jardura edo ogibide hori.

(10) Loidik arrazoi sendoak zituen giro errealistago bat ez aukeratzeko, nobela poliziakoaren ibilbidea jarraitzeaz gainera. Izan ere, beldurra zion istorioan politika kontuak tartekatzeari. Loidiren gurasoak zigortuak izan ziren politika kontuengatik, eta Loidi bera poliziak atxilotua (Loidirekin hizketan). Hala ere, pertsonaia batek aipatzen du «langile arteko egundalako zarata izango zela Urgainen...» norbaiti beldurra sartzeko asmoz (2004eko edizioa, 157).

(11) Krimena modu ezberdinetan erabiltzen da ondorio sozialak «whodunit» eta «nobela beltzetan» agerrarazteko. Heriotzaren eta gorpua aurkitzearen ondorio sozialak ez dira oso serio-ski hartzen Loidiren enigma nobelan. Askoz ere inportanteagoa da ekintza eta istorioaren osagai misterioitsuak maila intelektual batean jartzea, detektibeak bere ikerketa egin dezan. Nobela bel-

la mota horiek usadiozoko literatur errealismotik aldentzen dira eta «neurri handi batean ez da agerian dagoen bizitzaren islada, baizik eta bizitzaren alderdi estilizatu baten islada eta ikuspegi jakin batekoa» (56) (12).

Komunitate tradizionalaren kritika ironikoa

Hori dela eta, Loidiren eleberria ezin da hartu diskurtso errealistatza, nobelaren funtsari dagokionez, behintzat. Hala ere, Loidik aldezen duen ordena soziala ezin da parekatu edo identifikatu Agirreren eta gerraurreko egileen euskal komunitate tradizionalarekin. Loidik euskal belaunaldi berri baten oihartzun leuna erakusten digu Urgainen, herriaren modernizazioaz kezkatuta dagoen gizamultzo bat. Horren adibide garbia lehenengo atalean daukagu, non andre batek detektibe pribatu bat telefonoz kontratatzen duen. Ezin ziurrik esan, baina baliteke lehenengo aldia izatea emakume batek (normaltasun osoz) telefonoz hitz egiten duena euskal nobela batean.

Gizarte moderno batean eroso kokatuta daude Loidi eta bere belaunaldikoak, eta baliabide horiek erabiltzen dituzte nobeletan. Telefono deiak eta telegramak, autoak eta ikertzeko tresna modernoak (laboratorio bateko txosten bat aipatzen da) eguneroko kontuak dira Loidiren pertsonaiaz. Bestalde, horra hor bizitza modernoko markatzaile bat: erretzea. Detektibe nobeletan bezala, pertsonaia askok erretzen dute Urgainen, ohitura sozialarengatik, batez ere.

Loidi ez da usadioen defendatzaile bat, eta ez du aldezen, Agirrek eta bere jarraitzaileek bezala, euskal herrixken ordena sozial estatikoa. Azpimarratzekoa da, alde horretatik, eleberrian ez dela apaizarik agertzen eta ikusezinak direla ordenari eusten dioten gizarte erakundeak (polizia, alkatea). Lehen esan dugunez, Loidik herriko bizimoduaren alde komikoei begiratzen die batez ere, eta ez da kezkatzen herriko ohiturak eta usadioak goraiptaeaz.

Era berean, Loidik baserritik ostatu batera aldatzen du ekintza nagusia, eta kokagune berri bat ekartzen dio euskal literaturari. Joxe Jokinen ostatua gorabehera askoren lekua da, klase ertaineko antzezlekua, gizabidezko komedia antzetzeko leku aproposa (13). Ez dezagun ahaztu eleberrian ageri den denboraren kontzentrazioak, kokaguneen aukeraketak eta pertsonaien joan-

tzetan, ordea, heriotzak ondorio larriak ditu gizarteari dagokionez. Krimenarekin eta heriotzarekin zerkusua duen jendea askoz ere nabariagoa da nobela beltzetan. Enigma nobeletan, berriz, hiltzailea beste edozein pertsonaiaren tankerakoa da, eta errugabe dirudi askotan.

(12) Loidiren eleberriak badu beste ezaugarri bat enigma nobelatik aldentzen duena, eta hori umorea da. Egileak han-hor-hemenka barreiatzen da umore fina pertsonaiak askoz ere biziagoak eginez irakurlearentzat. Adibidez, auzokoak espatzen ari den atsoa (111), Mulazen izeneko pertsonaia baten ahoberokeriak, Joxe Jokin berritsu porrokatuaren eta bere alaba isilaren arteko kontrastea, eta abar.

(13) Giro atsegin honek ez du zerikusi handirik euskal literaturan agertutako ostatu bada-epadako batzuekin, hala nola, *Peru Abarka* nobelakoarekin.

-etorriak (eszenetan sartu-irteten ibiltzen dira) antzezlan baten prozedurak dakarzkigutela gogora.

Izan ere, Loidik bestelako kontuak zeuzkan gogoan eleberria herrixka batean kokatzeko, Agirrerrenak eta ohitura nobelako idazleenak ez bezalakoak. Loidik *Urgain* herria asmatu zuen, baina ez ohitura nobelako idazleen irudi idealizatu gisa. Herriaren kokapen fikziozkoak askatasun handiagoa eman zion deskripzioak egiteko, xehetasunei erreparatu gabe. Loidiren garaian ez zen euskarazko ingurune aproposik hirietan, ez eta Donostian ere. Beraz, herrixka bat aukeratu zuen eleberriaren ekintzak kokatzeko eta pertsonaiak ingurune natural batean azaltzeko (Loidirekin hizketan).

Edozein kasutan, pertsonaia batzuk hirian bizi dira eta klase ertaineko kideak dira, baserrialdetik gero eta urrutiratuagoak. Pertsonaia nagusiak klase ertainekoak dira, lanbide liberalekoak, hala nola, Garaidi bera, Larrola dokto-rea, eta egurmenditarrak. Azken hauek etxe handi batean bizi dira, Britainia Handiko landetxeen antzeko batean, hain zuzen ere. Txomin lurperatzailea behe mailako pertsonaia bakarra da, eta nolabaiteko loturak ditu baserriarekin. Joxe Jokin ostatuaren arduradunak ordezkutzen du herritarren ahotsa, eta he-riaren kontzientziaren rola jokatzen du.

Agirrerren eta Barrensororen eleberrietako komunitate morala kinka larri-
an dago Loidiren *Amabost egun Urgain'en*. Bizitza modernoak azpian hartu du baserriko bizimodu tradizionala (Txominen bizimodua, adibidez, ez da batere idilikoa, Joannes *Garoaren* patriarkarena ez bezalako; pertsonaia hala-holako lanak eginez bizi den gixagaixo bat baino ez da). Gainera, herriaren erdigune morala –Joxe Jokinen ostatua– ez da hain erabakigarria eta arazoak ditu informazio iturriak eta bideak menderatzeko: horra hor ohitura nobeletan ageri ohi zen tresna garrantzitsu bat komunitarearen ordena moralari eusteko. Loidik kritika sotila egiten dio komunitate moralaren ohiko ordenari, eta egoera batere dramatizatu gabe Euskal Herrian gertatzen ari den modernitate-
rako bidea erakusten digu.

Loidiren harrera kritikoa

Katakunbetako belaunaldiko kideak gerrak sortutako hutsune ikaragarriaz ohartu ziren kultura ondareari begiratu ziotenean. Loidiren eleberria euskal kulturaren ondarea berreskuratzeko ahalegin horietako bat da, garai berrietara egokitzeko asmoz. Loidiren lana euskal hizkuntza eta kultura suspertzeko proiektu baten barruan dago, non indar guztiak batu behar diren etorkizunean emaitza onak izango badira.

Loidiren liburua nahikoa arrakastatsua izan zen bere garaian, kontuan hartzen badugu ez zegoela inongo merkaturik euskal liburuentzat. Lehenengo argitalpena 1.000 alekoa izan zen, eta azkar agortu zen. Euskal idazle askok

aitortu dutenez, *Amabost Egun Urgain'en* irakurri zuten gaztetan. (14) Eleberria espainerara, frantsesera, katalanera, alemanera eta ingelesera itzulita dago, baina katalanez baino ez da argitaratu (Onaindia 123).

Kritiko batzuk berehala konturatu ziren Loidik genero berri bat ekarri zuela euskal nobelagintzara, eta alde positiboak azpimarratu zituzten. Nikolas Altzolak esan zuen bide berriak ireki zituela Loidik detektibe nobela harekin (149). Bigarren argitalpenaren hitzaurrean, E. Masek iruzkin garrantzitsu bat egin zuen: kritiko honen arabera, Loidiren nobela argitaratu arte, euskaraz lantzeko arlo bakarrak arrantzaleen eta nekazarien bizitzen deskripzioak ziren, bai eta ahots lirikoak eta erlijioaren irakaskuntza. Euskara ez zen gai, zenbaiten ustez, bizitza modernoaren mugikortasuna adierazteko, ez eta halako bizimodurak dakartzan kezka, alarmak eta ustekabeak ere (Mas 215-126).

Bestalde, azken urteotan Loidiren liburua euskal ohitura nobelaren ildotik doalakoan azaldu dira aditu batzuk. Ana Maria Toledok Eizagirre eta Etxaide-rekin batera sartzen du Loidi, Txomin Agirrerren jarraitzaileen multzoan gerraondoko ohitura nobelaren deskripzioan. Horren arabera, Loidik sortutako unibertso estatikoan ez dira zalantzan jartzen Agirrek eta euskarazko ohitura nobelak hogeigarren mendearen lehenengo partean ezarritako literatur arauak (694). Iritzi horren kontrakarrean, Etxanizek uste du Loidik ihes egin zuela ohitura nobelaren mundutik, eleberri dinamikoa eta joera modernokoa sortzeri esker (245).

Beharbada, K. Mitxelenak deskribatu zituen egokien Loidiren lorpenak eta hutsuneak, *Egan* aldizkarian argitaratu zuen erreseinan. Lehenik eta behin, Mitxelenak ezagutu zuen Loidik benetako euskal detektibe bat sortu zuela, nahiz eta garai hartan irakurle gehienek —Mitxelenak barne— ez zuten batere gogorik irakurtzeko nobela poliziako bat, baldin eta pertsonaia nagusiak abizen euskaldun edo espainola bazuen. Bestalde, Mitxelenak ohartarazi zigun Loidik lan ona egin zuela pertsonaia zahaztean eta eleberria egituratzean. Halaber, akats txiki batzuk seinalatu zituen nobelan, hala nola, gai nagusia arin samarra zela. Amaitzeko, Mitxelenak eleberrian erabilitako euskara laudatu zuen, zeren oso naturala eta ulerterraza baitzen («J.A. Loidi» 71-72) (15).

Irakurleen harrera beroa jaso arren, Loidiren nobela ez zen behar bezain laudatua izan kritikarien artean (16). Egia esan, detektibe nobela bat idatzi

(14) Ibon Sarasola, Joxe Austin Arrieta, eta beste idazle batzuek esan zioten Loidiri bere nobela euskaraz irakurri zuten lehenengo liburua izan zela (Loidirekin hizketan). Era berean, Xabier Gereño eta Gotzon Garatek Loidiren eragina aitortu dute.

(15) Loidik ez du neologismo askorik erabiltzen, eta baten bat erabiltzen duenean, kontu handiz azaltzen du esanahia testuinguruaren bidez: *tximist-krisailu* (eskuargia, lanterna). Beste batzuetan, neologismoak eta nazioarteko hitzak tartekatzen ditu (*urrutizkina*, *telefonoa*) eta beste batzuetan bere hartan idazten ditu hitz arrotzak (*pullman*).

(16) Bitxia da, zeren nobelaren lehenengo edizioaren hitzaurrean, Iraigaraiak bi motatako literatur lanak aipatzen baititu. Alde batetik, *Iliada*, *Hamlet*, eta *Kixotea*, hau da, lan ospetsu eta balio handikoak. Bestalde, honako idazle hauen lanak: Poe, Txehov, Alarcón, Verne, Simonon,

zuenez, Loidi ez zen euskal literaturaren kanonean sartu, bitxikeria gisa ez bazen. 1970eko hamarraldian Ibon Sarasolak nobelaren argumentu landua eta egitura originala azpimarratu zituen (*Historia* 158). Callejak eta Monasteriok euskal nobela poliziakorik onena zela esan zuten (108), nahiz eta horretarako lehia handirik ez egon. Bestalde, Etxanizek (244) eta Garatek nobelaren elkarriketa eta deskripzio biziak laudatu dituzte, bai eta lehenengo detektibe euskalduna sortzea ere («Euskal» 64).

Loidiren nobela behin eta berriro argitaratua izan da, eta arrakasta handiz saldu da. Nekez azalduko dugu irakurleen artean duen presentzia esanez soilik, euskarazko irakurgai bakanetako bat zela 1950ko hamarraldiaz geroztik. Arrakasta hori ikuspegi berri bati zor zaio, Loidiren ikuspegiari: bizitza modernoaren gorabeherak azaltzeko ahalegina eta hiritarren kezkek eta ikuspuntuak azaltzea.

Erreseina hartan, Mitxelenak kontu bat aipatu zuen oso kontuan hartzekoa euskal nobela poliziakoaren garapena atzertzean: Mitxelenak azpimarratu zuenez, literaturan ez da gai handirik ez txikirik, baizik eta gai onak eta txarrak, eta kalitatea egilearen iaotasunak gaiei aurre egitean datza («J. A. Loidi» 72). Alde horretatik, Loidiren ekarpenak beste egile batzuen karrerak bultzatzen lagundu zuen, besteak beste, Gotzon Garate eta Xabier Gereñorenak, eta argudio onak eman zizkien autore horiei egin zitzaizkien kritikei aurre egiteko.

Bibliografia

- ALDEKOA, IÑAKI. *Mendebaldea eta narraziogintza: euskal nobela modernoa*. Donostia: Erein, 1998.
- ALTZOLA GEREDIAGA, NIKOLAS. «J. A. Loidi Bizkarrondo, Amabost egun Urgain'en.» *Egan* 1-6 (1968): 149-150.
- «Amabost egun Urgain'en.» *Xaguxarra: literatur aldizkaria*. Ed. Txomin Peillen. Donostia: Hordago, 1980. 143.
- BERTON, JEAN CLAUDE. *Histoire de la littérature et des idées en France au XXe siècle: angoisses, révoltes et vertiges*. Paris: Hatier, 1983.
- CALLEJA, SEVE. *Haur literatura euskaraz: lehenengo irakurgaietatik 1986ra arte*. Itzul. Igone Etxebarria. Bilbo: Labayru, 1994.
- CAMINO, IÑAKI. «J.A. Loidi: Liburu gehiago idatzi eta irakurtzen da gaur egun.» *Argia*, 1985ko irailak 15: 28-29.

Dickens, Balzac, Maupassant eta abar, nolabait arruntagoak. Loidiren nobela bigarren multzo honetan dago, jakina. Gaur egun, eztabaida handiak izango lirateke bigarren multzo honetako idazleei dagokienez.

- CLARK, ROBERT P. *The Basques: The Franco Years and Beyond*. Reno: University of Nevada Press, 1979.
- COLMEIRO, JOSÉ F. *La novela policiaca española: teoría e historia crítica*. Barcelona: Anthropos, 1994.
- ETXANIZ, XABIER. *Euskal haur eta gazte literaturaren historia*. [Bilbo]: Euskal Herriko Unibetsitatea, 1997.
- «Father Knox's Decalogue: The Ten Rules of (Golden Age) Detective Fiction». <http://www.thrillingdetective.com/trivia/triv186.html>.
- FERRERAS, JUAN IGNACIO. *La novela en el siglo XX (desde 1939)*. Madrid: Taurus, 1988.
- FUSI, JUAN PABLO. «La cultura en el País Vasco (1940-1990)» *Cuadernos de Alzate* 16 (1997): 45-57.
- GARATE, GOTZON. «Euskal polizia eleberrien hasiera,» *Jakin* 105 (1998): 53-69.
- GRELLA, GEORGE. «Murder and Manners: The Formal Detective Novel.» *Dimensions of Detective Fiction*. Ed. Larry N. Landrum, Pat Browne, Ray B. Browne. [Bowling Green, Ohio]: Popular UP, 1976. 37-57.
- INTXAUSTI, JOSEBA. *Euskara, euskaldunon hizkuntza*. Vitoria-Gasteiz: Eusko Jaurlaritza, 1990.
- JUARISTI, JON. *Literatura vasca*. Madrid: Taurus, 1987.
- KORTAZAR, JON. *Literatura vasca: Siglo XX*. Donostia: Etor, 1990.
- LASAGABASTER, JESÚS MARÍA, ed. *Contemporary Basque Fiction: An Anthology*. Reno: University of Nevada Press, 1990.
- LETE, XABIER. «¿Crisis de la literatura en euskera?» *Muga* 11 (1980): 16-21.
- LOIDI, JOSE ANTONIO. *Elkarrizketa*. 1998ko abuztuaren 19koa.
- . *Amabost egun Urgain'en*. Arantzazu: IFA, 1955.
- . *Hamabost egun Urgainen*. 8. arg. Donostia: Erein, 2004.
- MAS, E. Eranskina. *Hamabost egun Urgainen*. Jose Antonio Loidi. 7. arg. Donostia: Erein, 1990. 215-216.
- ONAINDIA, SANTI. *Euskal literatura*. 5 liburuki. Donostia: Etor, 1990.
- SANZ VILLANUEVA, SANTOS. *Historia de la literatura española. El siglo XX. Literatura actual*. Barcelona: Ariel, 1984.
- SARASOLA, IBON. *Historia social de la literatura vasca*. Madrid: Akal, 1976.
- TOLEDO LEZETA, ANA MARIA. *Domingo Agirre: euskal eleberraren sorrera*. Donostia: Bizkaiko Foru Aldundia, 1989.

TORREALDAI, JOAN MARI. *Euskal kultura gaur. Liburuaren mundua*. Jakin, 1997.

VÁZQUEZ DE PARGA, SALVADOR. *La novela policiaca en España*. Barcelona: Monsel, 1993.

WATSON, CAMERON. *Sacred earth, symbolic blood : a cultural history of Basque political violence, from Arana to ETA*. Tesia. University of Nevada, Reno, 1996.

YARZA, AITZIBER. «Joxe Ramon Zubimendi: Irratinobelaren arrakasta euskarren erabileran datza.» *Argia* 23, 1992ko otsaila, 61.